

УДК 37.048.4 [37.035.7:37.035.6]

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ МОЛОДШИХ КУРСІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Сергієнко Т.М., викладач кафедри
іноземних мов та військового перекладу
*Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного*

Медвідь М.М., д. екон. н.,
старший науковий співробітник,
заступник начальника навчально-методичного центру,
начальник відділу методичного забезпечення навчального процесу
Національна академія Національної гвардії України

Черкашин О.Д., к. пед. н.,
старший науковий співробітник, учений секретар вченої ради
Національна академія Національної гвардії України

У цій статті акцентовано на понятійному апараті проблеми, пов'язаної з профілактикою дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів. На основі теоретичного аналізу педагогічних досліджень нами запропоновано визначення понять «адаптація», «дезадаптація» та «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації» курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Ключові слова: *адаптація, дезадаптація, соціально-педагогічна профілактика дезадаптації, адаптація до освітньої діяльності, службово-бойова діяльність.*

В этой статье акцентировано внимание на понятийном аппарате проблемы профилактики дезадаптации курсантов младших курсов высших военных учебных заведений. На основе теоретического анализа педагогических исследований нами предложено определение понятий «адаптация», «дезадаптация» и «социально-педагогическая профилактика дезадаптации» курсантов младших курсов ВВУЗ.

Ключевые слова: *адаптация, дезадаптация, социально-педагогическая профилактика дезадаптации, адаптация к образовательной деятельности, служебно-боевая деятельность.*

Serhiienko T.M., Medvid M.M., Cherkashyn O.D. THEORETICAL BASES OF SOCIO-PEDAGOGICAL PREVENTION OF DISADAPTATION OF THE JUNIOR CADETS OF THE HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article focuses on the conceptual apparatus of the problem which is related to the prevention of disadaptation of junior cadets of Higher Military Educational Institutions. Having analyzed the scientific works connected with the problem of socially-pedagogical prevention of disadaptation we propose the definition of the following concepts that are closely related to the process of socially-pedagogical prevention of disadaptation of junior cadets of the Higher Military Educational Institutions.

Key words: *adaptation, disadaptation, socio-pedagogical prevention of disadaptation, adaptation for the educational activity, service and fighting activity.*

Постановка проблеми. Соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) є важливим процесом, особливо в державі, збройним силам та іншим силовим структурам якої доводиться зі зброєю в руках відстоювати незалежність та суверенітет своєї батьківщини. Робіт, присвячених такій актуальній проблемі, небагато, і, відповідно, понятійний апарат у цій галузі розвинено та систематизовано мало. Тому для досконалого проведення нашого дослідження нам необхідно визначитись із трактуван-

ням основних понять, які будуть у ньому використовуватися. Особливістю процесів адаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ порівняно з подібними процесами в інших вишах є одночасність адаптації як до освітньої, так і до службово-бойової діяльності, а також мінливий (суперечливий) вплив військового та цивільного середовищ. У цьому і полягає складність їх перебігу.

Якщо розглядати процеси адаптації курсантів протягом їхнього навчання, то можна чітко виділити два основних процеси за періодами навчання:

на першому році навчання (на першому курсі) – адаптація до освітньої та до службово-бойової діяльності;

на останніх роках навчання (на четвертому, п'ятому курсі) – адаптація випускників до нових соціальних умов та майбутньої професійної діяльності.

Відсутність належних умов адаптації до згаданих процесів може призвести до дезадаптації та її наслідків, які негативно впливають на результати службово-бойової діяльності військовослужбовця, підрозділу, військової частини. Дезадаптація може проявлятися у комп'ютерній адикції, девіантній поведінці, низькій успішності в навчанні, насильстві, вживанні психоактивних речовин тощо.

Із деадаптованими курсантами, як правило, проводиться психологічна та педагогічна робота, проте військове середовище є доволі імперативним і у разі грубого порушення військової дисципліни військовослужбовець може бути звільнений із військової служби. Тому на запобігання подібним наслідкам спрямована соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів.

У дослідженні ми обмежуємося лише процесами, пов'язаними з адаптацією курсантів до освітньої та до службово-бойової діяльності, розширенням соціально-педагогічного середовища курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Постановка завдання. Метою статі є визначення трактувань основних понять соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ.

Для досягнення мети дослідження нами було здійснено аналіз положень наукової новизни дисертацій та монографій (табл. 1).

За результатами аналізу виявлено відсутність наукових праць, присвячених вирішенню практичної проблеми соціально-педагогічної профілактики дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ. Комплекси дослідження проблем адаптації до освітньої діяльності здійснили такі учені: І.І. Бойко [1], О.М. Галус [6], Л.І. Дябел [4], Ю.В. Клочан [5], О.М. Кокун [3], В.Ю. Лесовий [8], О.В. Литовченко [2], Н.Ю. Максимова [7], В.А. Петрук [8] тощо. Аналізуючи вищезазначені наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «адаптація до освітньої діяльності» (табл. 2).

Таблиця 1

Аналіз положень наукової новизни дисертацій та монографій за напрямком дослідження

Учений, наукова праця	Положення наукової новизни	Поняттєво-категоріальний апарат	Принципи, форми та методи	Педагогічні умови	Критерії, показники та рівні адаптації/ дезадаптації
<i>Дослідження проблем адаптації до освітньої діяльності</i>					
І.І. Бойко, 2002 [1]		+	+		+
О.В. Литовченко, 2004 [2]		+	+	+	
О.М. Кокун, 2004 [3]		+	+		+
Л.І. Дябел, 2008 [4]		+		+	+
Ю.В. Клочан, 2009 [5]		+	+	+	+
О.М. Галус, 2009 [6]		+	+		
Н.Ю. Максимова та ін., 2015 [7]		+	+		
В.Ю. Лесовий, В.А. Петрук, 2017 [8]		+	+	+	+
<i>Дослідження проблем реабілітаційної роботи з деадаптованими особами</i>					
С.В. Коношенко, 2010 [9]		+	+	+	+
Н.В. Глушко, 2017 [10]		+	+	+	+
<i>Дослідження проблем соціально-педагогічної профілактики дезадаптації осіб</i>					
І.Д. Зверева, 1999 [11]		+	+	+	
В.І. Ролінський, 2005 [12]		+		+	+
Г.Д. Золотова, 2006 [13]			+		
Н.В. Сергєєва, 2010 [14]		+	+	+	+
В.В. Афанасьєва, 2011 [15]			+		
Т.А. Мартинюк, 2011 [16]		+	+		

За результатами таблиці 1 можна дійти висновку, що на цей час у науково-педагогічній літературі простежується єдиний погляд щодо визначення адаптації до освітньої діяльності. Найбільш повне та вдале, на наш погляд, системне визначення адаптації запропонувала О.В. Литовченко [2, с. 17]: *адаптація до освітньої діяльності* – «процес специфічної адаптивної діяльності і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем у відповідь на появу у ньому чинників, які відсутні у індивідуальному досвіді суб'єкта».

Перш ніж розглянути визначення «адаптація до службово-бойової діяльності», розглянемо визначення «службово-бойової діяльності». На нашу думку, під службово-бойовою діяльністю варто розуміти

«діяльність людини, підрозділу, військового формування (правоохоронного органу спеціального призначення), яка охоплює підготовку до ведення бойових дій, безпосереднє ведення бойових дій в особливий (воєнний) період та дій щодо знищення незаконного збройного формування у мирний період, а також інших дій, що відповідають завданням, визначеним нормативно-правовими актами» [18, с. 22, 23].

Дослідженнями проблем адаптації до службово-бойової діяльності займалися такі учені: В.А. Бараннік [20], Б.А. Рудов [23], М.Г. Горліченко [22], О.Г. Марченко [24], В.М. Невмержицький [19], О.В. Щербрук [21] тощо. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо трактування поняття «адаптація до службово-бойової діяльності». Наприклад, В.А. Бараннік вважає, що це «пристосування набутого професійного досвіду

Таблиця 2

Трактування поняття «адаптація до освітньої діяльності»

№	Автор та посилання на джерело	Визначення «адаптація до освітньої діяльності»
1	І.І. Бойко [1, с. 22]	«своєрідна інтегральна форма суб'єктної активності, яка є результатом виходу суб'єкта за межі об'єктивних вимог діяльності»
2	О.В. Литовченко [2, с. 17]	«процес специфічної адаптивної діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії особистості з оточуючим соціальним середовищем у відповідь на появу у ньому факторів, які відсутні в індивідуальному досвіді суб'єкта. Структура цієї діяльності включає в себе оцінку характеру та значущості змін, а також здійснення на цій основі необхідної корекції поведінки особистості та перетворення навколишнього середовища. Як результат цього процесу, соціальна адаптація є збереженням стану фізичного, психічного і соціального благополуччя особистості»
3	М.С. Корольчук [17, с. 209], О.М. Кокун [3, с. 47]	«активна системна відповідь функцій організму, яка спрямована на підтримку гомеостазу та створення адекватної врегульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на умови, що постійно змінюються, умови діяльності, в основі якої лежать 5 основних компонентів – енергетичний, сенсорний, операційний, ефекторний і активаційний»
4	Л.І. Дябел [4, с. 20]	«процес активного пристосування студента-першокурсника до нових умов соціуму, результатом якого є гармонійне задоволення його потреб у здоровій життєдіяльності, позитивне ставлення до нового статусу та повноцінне включення в нову систему міжособистісних стосунків у студентському та загальноуніверситетському колективах»
5	Ю.В. Клочан [5, с. 15]	«процес та результат пристосування всіх соціальних суб'єктів до умов нового соціального середовища, який може здійснюватися пасивно чи активно, у формі акомодатії, конформізму чи асиміляції»
6	О.М. Галус [6, с. 37]	«складна інтегративна професійно значуща підсистема підготовки фахівців, яка пришвидшує і підвищує рівень їхнього професійного розвитку та професіоналізму»
7	Н.Ю. Максимова [7, с. 8]	«оптимальна рівновага між цінностями, особливостями індивіда й правилами, вимогами оточуючого його соціального середовища»
8	В.Ю. Лесовий, В.А. Петрук [8, с. 13]	«динамічний процес фізіологічних та психологічних перетворень особистості та оптимізації навчального середовища, викликаний організованою взаємодією викладача і студента, результатом якого є вироблення стратегії, яка дозволить ефективно задовольняти власні потреби, що виникають у процесі навчання у стінах ВНЗ»

та стилю поведінки і діяльності до вимог конкретної військової посади (ситуації), уміння швидко звикнути до незвичних чинників зовнішнього середовища, засвоєння військовослужбовцем нових для нього професійних функцій та обов'язків, включення в професійне співробітництво та партнерство, поступовий розвиток конкурентоздатності» [20].

На думку О.В. Щербрук, поняття «адаптація курсантів» «має конкретний характер і означає, насамперед, саме пристосування особистості до конкретних умов вищого навчального закладу» [21, с. 162]. Учений М.Г. Горліченко вважає: «Адаптація курсантів до навчання у ВВНЗ – це складний, багатофакторний, взаємопов'язаний, поетапний педагогічний процес долання адаптаційних труднощів та входження їх до сфери виконання професійних обов'язків в умовах специфіки військового вищого навчального закладу, що знаходиться в постійному розвитку» [22, с. 16]. На думку Б.А. Рудова, адаптація курсантів – це «не лише звикання до особистісного середовища і до колективу вищого навчального закладу, яке включає ознайомлення з ідейними настановами, нормами, цінностями цього колективу, але й формування військово-службових (статутних) стосунків і вироблення власної позиції щодо зазначених вимог, цінностей та норм входження в систему службово-відповідальних відносин цього колективу» [23, с. 24].

Спостереження О.Г. Марченка за курсантами підтверджують, що первинна адаптація проходить легше в курсантів, які мають належну фізичну підготовку, комунікаційні навички, добре розвинені вміння вольової регуляції та емоційну стійкість

[24, с. 361]. Як правило, це – курсанти, які мають військовий досвід, проходили строкову військову службу, військову службу за контрактом. Разом із цим певні переваги в навчально-пізнавальній сфері мають курсанти – випускники загальноосвітніх шкіл.

Враховуючи вище зазначені трактування понять, запропонуємо таке: *адаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – це процес адаптації до освітньої та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії курсантів з оточуючим соціальним середовищем ВВНЗ у відповідь на появу у ньому нових референтних чинників, які були відсутні в їх індивідуальному досвіді, формування статутних стосунків і вироблення ними власної позиції щодо вимог, цінностей та норм входження у соціальне середовище, засвоєння нових професійних функцій та обов'язків.*

Проблему соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими особами досліджували Н.В. Глушко [10], І.Д. Зверева [25], С.В. Коношенко [9], Н.Ю. Максимова [7] та інші вчені. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «дезадаптація» (табл. 3).

Враховуючи вищезазначені трактування понять, запропонуємо таке: *дезадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – це процес дезадаптації до освітньої та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності та небажанням визнавати або невмінням виконувати курсантами вимоги соціального середовища ВВНЗ, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах, як наслідок – курсанти порушують встановлені норми та правила поведінки і задовольняють свої*

Таблиця 3

Трактування поняття «дезадаптація»

№	Автор та посилання на джерело	Визначення «дезадаптація»
1	Н.В. Глушко [10, с. 19]	«порушена взаємодія особистості із середовищем, що характеризується неможливістю здійснення нею у конкретних мікро-соціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі і проявляється у несформованості у неї комунікативної культури, адекватної самооцінки, позитивної емоційно-мотиваційної спрямованості»
2	І.Д. Зверева [25, с. 331]	«стан індивіда, в якому він виявляється неспроможним задовольнити власні потреби, самоствердитись і самоактуалізуватись прийнятним для цього середовища засобом і тому або зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки та задовольняє свої потреби в такий спосіб, що завдає шкоди йому, природному середовищу або суспільству»
3	Н.Ю. Максимова та ін. [7, с. 14]	«небажання визнавати або невміння виконувати вимоги соціального середовища, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах»

потреби такими способом, які завдають шкоди їм та соціальному середовищу.

Як нами зазначено, з деадаптованими курсантами молодших курсів ВВНЗ проводиться соціально-педагогічна профілактика для запобігання негативним наслідкам останньої. Дослідження проблем соціально-педагогічної профілактики дезадаптації осіб займалися такі учені: В.В. Афанасьєва [15], І.Д. Зверева [11; 25], Г.Д. Золотова [13], Т.А. Мартинюк [16], В.І. Ролінський [12], Н.В. Сергєєва [14] та інші. Аналізуючи наукові праці, зустрічаємо низку трактувань поняття «соціально-педагогічної профілактики дезадаптації осіб» (табл. 4).

Найбільш повне та вдале, на наш погляд, системне визначення соціально-педагогічної профілактики дезадаптації осіб запропонувала Н.В. Сергєєва [14, с. 7]. Враховуючи вищезазначені трактування понять, запропонуємо таке: *соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ – це науково обґрунтована та своєчасна соціально-педагогічна діяльність, спрямована на мінімізацію чинників соціального ризику, створення оптимальних педагогічних умов розвитку курсантів, різних видів їх активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних чинників військового та цивільного середовищ, що зумовлюють їхнє відхилення в психічному і соціальному розвитку.*

Висновки з проведеного дослідження. На підставі проведеного аналізу наукових праць запропоновано визначення понять «адаптація», «дезадаптація» та «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації» курсантів молодших курсів ВВНЗ:

адаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – це процес адаптації до освітньої та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності і спрямований на оптимізацію взаємодії курсантів з оточуючим соціальним середовищем ВВНЗ у відповідь на появу у ньому нових референтних чинників, які були відсутні в їх індивідуальному досвіді, формування статутних стосунків і вироблення ними власної позиції щодо вимог, цінностей та норм входження в соціальне середовище, засвоєння нових професійних функцій та обов'язків;

дезадаптація курсантів молодших курсів ВВНЗ – це процес дезадаптації до освітньої та службово-бойової діяльності, зумовлений змінами соціальної дійсності та небажанням визнати або невмінням виконувати курсантами вимоги соціального середовища ВВНЗ, а також реалізовувати свою індивідуальність у конкретних соціальних умовах, як наслідок – курсанти порушують встановлені норми та правила поведінки і задовольняють свої потреби такими способом, які завдають шкоди їм та соціальному середовищу;

соціально-педагогічна профілактика дезадаптації курсантів молодших курсів ВВНЗ –

Таблиця 4

Трактування поняття «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації осіб»

№	Автор та посилання на джерело	Визначення «соціально-педагогічна профілактика дезадаптації осіб»
1	Г.Д. Золотова [13, с. 11]	«гуманістично формуюча, науково обґрунтована та своєчасна діяльність, спрямована на мінімізацію чинників соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистостей, прояв різних видів їх активності, розкриття їх внутрішнього потенціалу, пов'язана з усуненням негативних чинників та умов»
2	Н.В. Сергєєва [14, с. 7]	«науково обґрунтована діяльність, спрямована на мінімізацію чинників соціального ризику, створення оптимальної соціальної ситуації розвитку особистостей, різних видів їх активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних чинників, що зумовлюють їх відхилення в психічному і соціальному розвитку»
3	В.В. Афанасьєва [15, с. 10]	«комплекс соціальних, педагогічних (навчально-виховних), медико-психологічних і правових заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин (умов), які сприяють поширенню негативної поведінки в соціальному середовищі»
4	І.Д. Зверева [25, с. 166, 167]	«один із напрямів реалізації соціальної політики, який здійснюють шляхом прийняття відповідного законодавства, економічними заходами, діяльністю установ освіти, охорони здоров'я, соціальної роботи, культури, правоохоронних органів, засобів масової інформації тощо»

це науково обґрунтована та своєчасна соціально-педагогічна діяльність, спрямована на мінімізацію чинників соціального ризику, створення оптимальних педагогічних умов розвитку курсантів, різних видів їх активності, розкриття внутрішнього потенціалу, пов'язана з виявленням та виправленням негативних інформаційних, педагогічних, психологічних чинників військового та цивільного середовищ, що зумовлюють їх відхилення в психічному і соціальному розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко І.І. Соціально-психологічна адаптація підлітка до нових умов навчання: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2002. 26 с.
2. Литовченко О.В. Організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів 5–9 класів у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України. К., 2004. 23 с.
3. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія. К.: Міленіум, 2004. 265 с.
4. Дябел Л.І. Соціалізація студентів-першокурсників в умовах педагогічного університету: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. К., 2008. 25 с.
5. Ключан Ю.В. Педагогічні умови соціальної адаптації учнів професійно-технічних навчальних закладів: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 22 с.
6. Галус О.М. Педагогічне управління адаптацією майбутніх учителів у системі ступеневої освіти: автореф. дис. ...докт. пед. наук: 13.00.06 / Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» АПН України. К., 2009. 50 с.
7. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища: монографія / Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. [та ін.]; за ред. Н.Ю. Максимової. К.: Педагогічна думка, 2015. 254 с.
8. Лесовий В.Ю. Адаптація першокурсників до навчання у вищих технічних закладах освіти: монографія / В.Ю. Лесовий, В.А. Петрук. Вінниця: ВНТУ, 2017. 144 с.
9. Коношенко С.В. Теоретико-методичні основи реабілітаційної роботи з соціально дезадаптованими підлітками в умовах індустріального регіону: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2010. 46 с.
10. Глушко Н.В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання НАПН України. К., 2017. 23 с.
11. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис. ...докт. пед. наук: 13.00.05 / Інститут педагогіки АПН України, Київ, 1999. 32 с.
12. Ролінський В.І. Соціально-педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2005. 19 с.
13. Золотова Г.Д. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки студентів (на прикладі навчальних закладів І-ІІ рівня акредитації): автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, 2006. 22 с.
14. Сергєєва Н.В. Соціально-педагогічні умови профілактики комп'ютерної адикції підлітків: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Інститут проблем виховання Національної Академії педагогічних наук України, Київ, 2010. 16 с.
15. Афанасєва В.В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2011. 22 с.
16. Мартинюк Т.А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. К., 2011. 22 с.
17. Корольчук М.С. Адаптація та її значення в системі психофізіологічного забезпечення діяльності. Вістник Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Педагогічні науки. Психологічні науки. К.: Правові джерела, 2002. Вип. 2. С. 191–211.
18. Медвідь М.М. Методологія формування і розвитку людських ресурсів для використання у службово-бойовій діяльності: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.07 / Національна академія Національної гвардії України. Харків, 2015. 577 с.
19. Невмержицький В.М. Психологічні детермінанти адаптації військовослужбовців строкової служби до особливих умов діяльності: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2002. 19 с.
20. Бараннік В.А. Сутність та завдання психологічного супроводу на стадії психологічної адаптації військовослужбовців служби за контрактом. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. 2007. Вип. 3. Ч. 1. URL: http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol3_1/05.pdf.
21. Шибрук О.В. Психологічні особливості соціальної адаптації курсантів-першокурсників. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Психологія і педагогіка. 2014. Вип. 27. С. 162–165.
22. Горліченко М.Г. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вищих військових навчальних закладах: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. Одеса, 2004. 22 с.
23. Рудов Б.А. Адаптація курсантів молодших курсів до навчання у вищому військовому навчальному закладі: дис. ...канд. пед. наук: 20.02.02 / Національна академія прикордонних військ України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2002. 202 с.
24. Марченко О.Г. Адаптація курсантів до умов освітнього середовища вищого військового навчального закладу. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 48. С. 357–364.
25. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. Київ, Симферополь: Універсум, 2013. 536 с.